

УДК 141.7+130.2

СОЦІАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНСТРУКТ «НОВОЇ» СОЦІАЛЬНОЇ ОНТОЛОГІЇ

канд. соц. н., доц. О. М. Кузь

У статті репрезентовано якісно новий науковий напрям дослідження соціальності як такої та її конкретних форм, що долає вузько дисциплінарні межі соціальної філософії і філософської антропології, реалізуючи їхній інтегративний потенціал у міждисциплінарному синтезі соціально-гуманітарного знання про соціальність на засадах антропо-онтологічного підходу. Запропонована в роботі антропо-онтологічна концептуалізація соціальності дозволила змістовно визначити проблемно-тематичне поле, у межах якого можлива інтеграція соціально-гуманітарного знання про неї та її постсучасна теоретизація.

Ключові слова: соціальність, антропо-онтологічний підхід, постсучасність, соціальна реальність, суб'єктність.

Становлення і розвиток індустріального та постіндустріального суспільства спричинив кардинальні трансформації традиційних соціальних основ, форм і способів соціального життя людини і механізмів її соціалізації. Причому ці докорінні зміни мають для соціальності подвійні наслідки. З одного боку, зростання індивідуалізації у процесі цивілізаційного розвитку в сучасних умовах спричиняє поширення патогенних для соціальності форм індивідуалізму. Його агресивно девіантні та відверто егоцентричні форми, розростаючись і легітимуючись на тлі деформації і занепаду традиційних форм соціального буття – сім'ї, спільноти, етносу, нації тощо, становлять загрозу десоціалізації людини. З іншого боку, дедалі більша інституалізація соціальності, ускладнення соціальних практик і їх динамічне оновлення, виникнення і поширення нових засобів і форм комунікації, а також і маніпуляції людською свідомістю тощо утворюють загрозу дегуманізації соціальності: відчуження від людини об'єктивних форм її соціального життя і деградацію суб'єктності людини, підсилення влади над нею зовнішніх соціальних сил – економічних, політичних, духовних, сил масового виробництва, масового споживання, масової комунікації тощо. Описана вище

проблематизація антропологічного виміру соціальності, безумовно, вимагає теоретичного осмислення.

Соціальність у своїх об'єктивованих і суб'єктивованих формах так чи інакше входить до предмета дослідження майже усіх соціально-гуманітарних дисциплін. Разом із тим кожна конкретна наука, фіксуючи власний предметний аспект соціальності, схильна або гіпертрофувати, або нівелювати її антропологічний вимір. Показовими в останньому відношенні можуть бути соціологія і політологія, що зосередилися на вивченні, в першу чергу, інституціональних механізмів соціуму, а також діагноз «смерті суб'єкта», який наприкінці ХХ ст. став одним із найпоширеніших для соціально-гуманітарного пізнання у цілому. Усвідомлення теоретичної неспроможності і практичної небезпеки такої «десуб'єктивації» соціальності вже на початку ХХІ ст. активізувало пошук того теоретико-методологічного інструментарію, що дозволить повернути соціальності її антропологічний вимір. Це знайшло вираження в актуалізації дискурсу самопізнання і самоствердження людини через моделювання соціальної реальності соціогуманітарними дискурсами. Поняттями, що набули у даному теоретичному контексті засадничого концептуального значення, стали «соціальна реальність» і «суб'єктність». Перше дозволяє реконструювати антропологічний вимір в онтології соціальності, наголошуючи на її непідвладності суцільній об'єктивації, а друге – артикулювати той вимір людини, що, сутнісно конституюючи її як соціального дієвця, здатен захистити її від усіх стратегій панування соціального ладу (А. Турен).

У постсучасному теоретичному дискурсі соціальну реальність описують багатьма як фундаментальними, так і особливими, окремими моделями. До перших можна віднести натуралістичну, діяльнісну, ідеалістичну й феноменологічну теоретичні моделі, а також інтегровану методологічну модель Дж. Рітцера, що враховує взаємодію чотирьох рівнів (макро – мікро, об'єктивного – суб'єктивного). Їх прийнято вважати (з огляду на пануючий методологічний плюралізм) комплементарними. Але оскільки

вони претендують на розкриття природи й сутності соціальності, їх також інколи розглядають як онтологічні. Однак через гносеологічний і методологічний ухил філософії XVII – XX століть залишилися неопрацьованими численні онтологічні аспекти соціальності, а її онтологічна модель і досі знаходиться у стадії активного становлення. Саме тому сучасна онтологічна модель соціальної реальності має стати предметом спеціального осмислення.

З тих пір як прийшло розуміння специфіки «наук про природу» і «наук про дух», а в межах суспільствознавства означилося розрізнення соціального й гуманітарного знання, онтологія неминуче отримує новий зміст і нову проблематику. У минулому столітті онтологія почала відроджуватися у процесі віддалення від неокантіанства й повернення до метафізики як «критична», «фундаментальна», «феноменологічна», «нова» у Г. Якобі й М. Гартмана, М. Гайдеггера і К. Ясперса, М. Мерло-Понті й Ж.-П. Сартра.

При розгляді становлення «нової» онтології доцільно прийняти до уваги дві основні стратегії побудови онтологій, які вирізняє М. П. Зав'ялова в історії західної філософії другої половини XIX – XX століть і які розкривають наріжні сфери реальності [1]. У першому наближенні вона позначає їх як «суб'єктцентристську», що ґрунтується на філософській програмі екзистенціалізації, і «культурцентристську». Внесок у розробку останньої зробили К. Маркс, З. Фройд, Г. Маркузе, Е. Фромм, Р. Барт, Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж. Бодріяр та ін.

Однією із визначальних рис «нової» онтології стало визнання гносеологічного аспекту лише окремим випадком більш глибокого – онтологічного – підходу. Такий онтологічний «поворот» традиційної гносеологічної проблематики, як слушно зазначає М. П. Зав'ялова, – «багато в чому став можливим завдяки наполегливим пошукам фундууючих підґрунть системи соціогуманітарного знання. У процесі цих пошуків було висунуто низку моделей обґрунтування, кожній з яких відповідає певна онтологічна конструкція, що по-своєму розкриває початкові шари реальності, які надають

фундаментального характеру науковому знанню» [1, с. 7]. Вироблення універсальної концепції буття авторка пов'язує зі сполученням досягнень низки попередніх шкіл і вважає створення такої онтології «істотним кроком у віднайденні єдиної фундууючої підвалини для всієї системи наук – соціогуманітарних і природничих» [1, с. 10]. Як вже було показано, у постсучасності такою фундууючою підвалиною стає людина. Більш того, можна сказати, що «людина є тим буттям, через яке ніщо приходить у світ» і виникає загроза «постсоціальності». Усе це робить онтологію соціальною, а всю соціальність людиновимірною. Відтак підсилюється затребуваність філософсько-антропологічної рефлексії соціальності у її конкретно-наукових теоретичних конструктах.

Визнання гносеологічного аспекту лише окремим випадком онтологічного підходу дозволило подолати і традиційну для класичної філософії гносеологічну дихотомію «об'єктивне – суб'єктивне», що визначала й онтологічне бачення, коли протиставлялися об'єктивний і суб'єктивний рівні соціальної реальності. За усталеною традицією до «суб'єктивного», а отже, й до суб'єктивного рівня соціальної реальності відносять усе те, що не має речового існування. Воно пов'язане з розумовими процесами, соціальними нормами й настановами, цінностями й ціннісними орієнтаціями, всім тим, що відбувається «виключно у сфері уявлень» [2, с. 576]. Проте оскільки один суб'єкт із усіма своїми якостями (в тому числі й ментальними) для контрагента у процесі формування соціальності є об'єктивним (якщо він не є оманною), остільки гносеологічна дихотомія «об'єктивне – суб'єктивне» щодо онтологічного рівня, тим більше – щодо, наприклад, політичної, віртуальної реальності, завжди є амбівалентною та конкретною.

Нова онтологія задля створення адекватної моделі соціальної реальності, на наш погляд, повинна розпочати з прояснення смислу понять «соціальне» та «реальність»: для того, щоб присвоїти реальності статус соціальної, потрібно мати певне уявлення про саму соціальність, оскільки

специфіка цієї соціальності задає відповідну характеристику структурним елементам цієї реальності. Однак і розуміння реальності соціального пов'язане з певним уявленням про саму реальність. Якщо і соціальність і реальність ми сприймаємо першопочатково і перш за все перцептивно, достовірність соціальності й реальності не піддається цілеспрямованій рефлексії. Це продовжує суттєво впливати на формування сучасних понять «соціальність» і «реальність», тому онтологічний поворот у цілому є досить цінним.

Завдяки цьому поворотові перш за все відбулася відмова від речового та похідних від нього трактувань реальності, що дає можливість ввести в онтологічний контекст ментальні, ірраціональні утворення. Якщо «стара» онтологія обмежувала сферу реального лише матеріально-речовим і розглядала світ у його відношенні до людини, то «нова» соціальна онтологія виробила надзвичайно широке розуміння реальності, надавши повної реальності духові й намагаючись з цієї позиції визначити його автономне буття та активність відносно автономного буття решти світу. Оскільки витоки соціальності у спів-бутті, в обумовленості Я-буття Іншо-буттям, остільки статус реального повинне мати все, що здатне впливати на Я-буття, що актуально чи потенційно має місце у соціальному просторі й часі.

Набагато складніша ситуація з поняттям «соціальне», оскільки сучасна соціальна наука більше цікавиться проявами соціального, а не його даністю. Проте якщо аналіз соціальних явищ здійснюється в контексті, заданому категорією «соціальне», експлікація цього поняття має логічно передувати аналізу конкретних феноменів. Соціальною філософією накопичена вже достатня кількість емпіричного матеріалу, щоб зайнятися обробкою базових понять та з'ясувати способи онтологічної вкоріненості соціального як такого і соціальної суб'єктності зокрема.

Наразі ми пропонуємо відмовитися від антропоцентричного трактування соціальності та обстоюємо позицію, що «суспільний інстинкт» (П. Ж. Прудон) властивий не лише людині, проте людська соціальність має

суттєві відмінності від тваринної, з'ясування яких і становить предмет даного дослідження. Відкидаючи соціальність як «ексклюзивну» ознаку людського буття, і, відповідно, розглядаючи людську соціальність як видовий різновид соціальності взагалі, ми солідаризуємось з інтелектуально-теоретичною позицією П. Ж. Прудона, Ф. Тьоніса, А. Кемпінські, М. М. Ковалевського та інших дослідників. Однак, на відміну від зазначених авторів, вбачаємо сутнісну ознаку людської соціальності у продукуванні смислів, створенні соціокультурних текстів, комплекс яких утворює соціальну реальність [3]. До розробки даного положення ми залучаємо напрацювання Р. Барта, М. М. Бахтіна, Е. Касірера, К. Леві-Стросса, Ю. М. Лотмана, Дж. Р. Сьорля та ін.

Ототожнення соціального зі світом соціокультурних текстів зводить увесь корпус соціально-гуманітарних наук до феноменології та герменевтики в сукупності їхніх підходів як теорії й методології інтерпретації текстів і як філософії. Первинною реальністю в даному випадку поставатиме життєвий світ – та дійсність, яка продукується суб'єктивністю як система значень і смислів, що знімає картезіанську дихотомію «природне – духовне». Соціальну реальність під цим кутом зору можна розглядати, і небезпідставно, як текст, точніше як гіпертекст, але ця соціальність *видова*, специфічно людська, що задає їй особливої модальності.

Дискусійним і надзвичайно розпливчатим виявилось й поняття «*суспільне буття*», що, на думку низки дослідників, свідчить про досить сумнівний теоретичний статус цього поняття. Так, Ю. Ф. Георгієв вбачає причину цього у проведеній у вітчизняній науковій літературі 60-х років минулого століття «роківовці» власного й невласного, вузького й широкого розуміння поняття «буття». За цим стояла реакція на з давніх часів існуюче підозріле ставлення до «онтологічних умоглядів» у філософії та до центральної для неї категорії буття, оскільки ця категорія була схильна до нейтралітету між матеріалізмом та ідеалізмом. Тому вольовим чином було змінено її категоріальний статус. Для історичного матеріалізму це

обернулося тим, що на передній план вийшло поняття «суспільне буття», з яким ототожнювалися уявлення про центральну роль матеріально-виробничих відносин у житті людей, у той час як поняття соціальної матерії потрапило під підозру, і його категоріальний статус наразі залишається проблематичним [4].

Протистояння двох підходів у вживанні понять зустрічається настільки часто у філософській літературі, що, як вважає Ю. Ф. Георгієв, дивно, чому вони досі не стали об'єктом спеціального логічного аналізу. Він виходить з того, що теоретичний статус категорій такого рангу, як «суспільне буття», «соціальне буття», «соціальна матерія», «буття», «матерія», припускає їх гранично широке вживання й не вичерпується межами, встановленими для них у тому чи іншому філософському вченні, навіть більше – їхній статус продиктований ідеологічними причинами. Тому розгляду *онто*-логічної закономірності звуження-розширення (пульсації) понять передуює аналіз поняття «соціальна матерія». У цьому проявляються особливості як філософського мислення, так і категоріального апарату філософії, що постає у своїй цілісності як смисловий континуум.

Принциповий для нас висновок Ю. Ф. Георгієва полягає в тому, що «процес природного формування поняття (соціальної або суспільної матерії) через позафілософський штиб так і не завершений, він перетворився на нескінченну боротьбу вузького розуміння поняття суспільне буття з його ширшим смислом. ...наразі необхідно насамперед продемонструвати, яким чином “неможна визначити соціальну матерію як таку”... При цьому адекватним буде аналіз вищого рівня узагальнення – рівня соціально-філософської онтології, що враховує конкретику власне соціологічного знання, але в центр уваги ставить субстанціональність, або “таковість”, соціальної матерії» [4].

Водночас, ми вважаємо, що запропонований Ю. Ф. Георгієвим підхід не може бути реалізований без розкриття і врахування філософсько-антропологічного виміру соціального. У свою чергу, це надає «новій»

соціальної онтології характеру «антропоонтології». Осягнення соціальної реальності як знаково-символічної з необхідністю залучає до онтологічної теоретичної площини людину як такого суб'єкта, смислопокладаюча і смислоутворююча діяльність якого виступає універсальним пунктом опосередкування всіх зв'язків світопорядку. Тут ми спираємося на концептуальні побудови, здійснені одним із засновників Київської світоглядно-антропологічної філософської школи В. Івановим. Він одним із перших у вітчизняній філософії послідовно проводив думку, що саме смислопокладаюча діяльність людини поєднує у єдиному силовому полі суб'єктивне та об'єктивно-предметне, де «матерія речей формується відповідно до їх «смилових топосів» у загальній мозаїці розумного світового порядку. Це світ визначення речей у відповідності зі смыслом, що відкривається, тобто смислового проектування матеріальних форм» [5, с. 24]. Таким чином, поняття об'єктивної реальності у світі людини «не обмежується уявленням про матеріальність», а визначається тим, що характеризує спільність речей, «має людський смисл і воно тим більше реальне, чим значущим є цей смисл» [6, с. 35].

Розроблена В. Івановим концепція «антропоонтології» дозволяє осягнути сенс поняття «соціальна матерія» як «доцільна матерія», а «соціальне буття» як певний світопорядок людського життя. Можна цілком погодитись із С. Б. Кримським, що концепція антропоонтології дає змогу В. Іванову «аргументувати онтологічне поєднання всіх явищ людського існування. Так, для філософа цілепокладання – це не просто гносеологічний акт, а формоутворення доцільної матерії», а смисл – це не просто семантичний феномен, а певний світопорядок життя. Відповідно індивід у певному аспекті знаходить власний аналог у зовнішньому світі, є здатним споглядати в ньому самого себе, нібито сама предметна діяльність спонукає його до цього» [5, с. 22].

Евристичну продуктивність антропо-онтологічного підходу ми також вбачаємо в тому, що він не тільки дозволяє осягнути соціальне буття як

певний смисловий порядок, а «затверджує буттєву креативність смислів, їх здатність проектування існування речей. У такій позиції український філософ близько підходить до сучасної феноменології з її висуванням на передній план семантичного поля утвердження світу, яке і визначає статус об'єктів» [5, с. 24].

Розробка антропоморфної онтологічної моделі соціальної реальності дозволить ефективніше застосовувати ідеалізовані об'єкти для розробки її окремих інструментальних моделей. Ця модель, на наш погляд, має бути мультиплікативною й містити атрибутивну модель, що фіксує невіддільні елементи та якості соціальності; хронологічну модель, що розкриває структуру соціального часу; топологічну модель, що представляє структуру соціального простору, й інструменталістську модель, в якій відображені ті ресурси, за допомогою яких створюється, відтворюється й розвивається соціальна реальність [7, с. 127–158].

ЛІТЕРАТУРА

1. Завьялова М. П. Основные направления фундаментализации социогуманитарного знания / М. П. Завьялова // Социальное знание в поисках идентичности: фундамент. стратегии социогуманит. знания в контексте развития соврем. науки и философии : сб. науч. ст. по матер. Всерос. науч. конф., г. Томск, 25–26 мая 1999 г. / Томский гос. ун-т, Рос. фонд фундам. исслед.; ред. М. П. Завьялова, В. Н. Сыров. – Томск : Водолей, 1999. – С. 6–10.
2. Ритцер Д. Современные социологические теории / Д. Ритцер ; [пер. с англ.]. – [5-е изд.]. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
3. Кассирер Э. Логика наук о культуре / Э. Кассирер // Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. – М. : Гардарика, 1998. – С. 7–154.
4. Георгиев Ю. Ф. Континуальность социальной жизни, закон ее пульсации и вакуум / Ю. Ф. Георгиев. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1993. – 200 с.

5. Кримський С. Антропонтологія В. Іванова / С. Кримський // Пізній радянський марксизм та сьогодні (До 70-річчя Вадима Іванова) // Філософсько-антропологічні студії. – К. : Стилос, 2003. – С. 20–28.

6. Иванов В. П. Мироззрение как форма сознания, самоопределения и культуры личности / В. П. Иванов // Мироззренческая культура личности: (Философские проблемы формирования) / В. П. Иванов [и др.] ; под ред. В. П. Иванова ; Ин-т философии АН УССР. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 10–88.

7. Кузь О. М. Репрезентації суб'єктності в постсучасності : [монографія] / О. М. Кузь; Харківський національний економічний університет. – Х. : ФОП Лібуркіна Л. М.; ІНЖЕК, 2010. – 312 с.

Социальная реальность як теоретический конструкт «новой» социальной онтологии

Кузь О. Н.

В статье представлено качественно новое научное направление исследования социальности как таковой и ее конкретных форм, преодолевающее узко дисциплинарные границы социальной философии и философской антропологии, реализуя их интегративный потенциал в междисциплинарном синтезе социально-гуманитарного знания о социальности на основе антропо-онтологического подхода. Предложенная в работе антропо-онтологическая концептуализация социальности позволила содержательно определить проблемно-тематическое поле, в пределах которого возможна интеграция социально-гуманитарного знания о ней и ее постсовременная теоретизация.

Ключевые слова: социальность, антропо-онтологический подход, постсовременность, социальная реальность, субъектность.

Social reality as a theoretical construct of the "new" social ontology

Kuz O. M.

A qualitatively new scientific research area, aimed at examining sociality as it is, as well as its definite forms, that overcomes social philosophy and philosophic anthropology narrow frames, applying their integration potential to the interdisciplinary synthesis of social-humanitarian knowledge about sociality on the basis of anthropological-ontological concept of sociality allowed to define the problem-thematic field and it was proved that within its framework integration of social-humanitarian knowledge about it as well as its postcontemporary theoretization is possible.

Key words: sociality, anthropological-ontological approach, postcontemporary period, social reality, subjectness.